

TRUMPA LIETUVIŲ TAUTINĖS SĄMONĖS RAIDA

Iš seno įpratome didžiuotis Lietuvos garbinga praeitimi, gėrėtis didžiais kunigaikščių žygiais, minėti tuos laikus, kada didelė ir galinga Lietuvos valstybė plytėjo nuo Baltijos iki Juodųjų jurių. Bet kodėl gi ta pati lietuvių tauta vėliau taip sunyko, jog lietuvių kalba beskambėjo vos vargingo baudžiauninko pirkioj? Ogi todėl, kad nebuvo kreipta tinkamo dėmesio į tautinės lietuvių kultūros kūrimą; todėl, kad Lietuvos valdantysis sluoksnis (bajorija), parodęs daug energijos karo žygiuose, neparodė tautinio atsparumo. Galima pasakyti, kad lietuvių tautos energija buvo sunaudota didžiulės valstybės organizavimui ir nuolatiniams karams su vakarų ir rytų priešais ir jos nebepriteko tautinės kultūros kūrimui. Tuo tarpu priėmus krikščionybę senoji pagoniškoji kultūra nebeteko savo pagrindo. Tad skolintasi svetima kultūra, jos nesuvirškinant, nesuderinant su savo tautiškaisiais pradais. Taigi tos didelės valstybės sukūrimas ir išlaikymas pareikalavo iš lietuvių tautos didelės aukos; toji auka buvo vadovaujančiojo sluoksnio nutautimas. Čia ir prasidėjo tasai nelaimingasis lietuvių tautai skilimas tarp aukštesniojo luomo ir pilkosios liaudies, kuri liko ištikima lietuvių tautinei tradicijai ir kalbai.

Išvykdami valdyti rusiškų (gudiškų) žemių, lietuvių kunigaikščiai vesdavo rusų kunigaikštystes, priimdavo pravoslavų tikybą ir visai surusėdavo. Skverbėsi gudų kalba ir Lietuvon. Nukariaudami didžiulius gudų (rusų) plotus, lietuviai dar neturėjo ištobulintos savo rašto kalbos, be kurios valstybė juk negalėjo išsiversti: didysis kunigaikštis turėjo savo raštinę, susirašinėjo su sau priklausomais kunigaikščiais ar su kitomis valstybėmis. Taigi Lietuva dėl valstybinio intereso buvo priversta priimti oficialia valstybės kalba užkariautosios gudų (rusų) tautos raštų kalbą. Tai buvo bažnytinė slavų kalba, kuri buvo tuo laiku literatūrinė ir valstybinė kalba beveik visoje Rytų Europoj, panašiai kaip lotynų kalba Vakaruose. Ją vartojo ne tik rusų kraštai, bet ir serbai, bulgarai, moldavai (dabartiniai rumunai); pastarieji juk net ne slavai. Tai buvo mirusioji raštų kalba, kaip ir lotynų. Kiekvienoj šaly į ją įsibraudavo šnekamosios kalbos elementų. Lietuvoj ją veikė vis labiau įsigalinti lenkų kalba; be to, daug ir lietuviškų žodžių įsiskverbė ton raštų kalbon. Tasai tad mišinys, kuris pastebimai skyrės, pvz., nuo Maskvos rusų rašto kalbos, imtas vadinti „lietuviška“ kalba, kuri oficialiuose raštuose (pvz., teismų aktuose ir t. t.) buvo vartojama iki pat XVII amžiaus. Tą kalbą buvo parašytas ir Lietuvos Statutas.

Rusų istorikai iš to fakto, kad Lietuvos valstybinė kalba buvo gudų kalba ir kad valstybės teritorijos didžiąją dalį sudarė gudų (rusų) gyvenami plotai, darė išvadą, kad Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje lietuviškas elementas buvo labai silpnas ir kad tai buvo grynai rusiška valstybė. Todėl jos kitaip ir nevadindavo, kaip Vakarų Rusijos valstybė. Tačiau tai nėra teisinga. Nors gudų (rusų) gyvenamosios žemės Didžiojoje Kunigaikštijoje ploto atžvilgiu kelis kartus viršijo tikrąją Lietuvą, tačiau pastaroji buvo daug tirščiau gyvenama. Lietuviškasis gaivalas valstybėj vyravo ir turėjo, be abejo, vadovaujamą vaidmenį. Ir ta slavų kalba buvo iš pradžių vartojama tik oficialiuose raštuose. Ilgainiui tačiau ji nupratino mūsų valdantįjį luomą nuo gimtosios lietuvių kalbos ir parengė dirvą lenkų kalbai, su kuria turėjo (ypač vėliau) daug panašumo.

Lenkų kultūrai ir kalbai atsidarė platūs vartai Lietuvon nuo to laiko, kai Jogaila vedė lenkų karalaitę Jadvygą, apkrikštijo Lietuvą ir sudarė Krėvoj uniją su Lenkija. Lenkų kunigai, vykdami krikštijoti lietuvių, vežė Lietuvon lenkų kultūrą ir, nemokėdami lietuviškai, skleidė lenkų kalbą. Susirišusi unijomis su lenkais, Lietuva suėjo į vis glaudesnius santykius su tuo savo pietų kaimynu. Lietuvos diduomenė, nuolat bendraudama su lenkų ponais, vis labiau pasiduodavo lenkų kultūros įtakai. Lietuvos bajorija, išsikvodama sau teisių ir privilegijų, kurias turėjo lenkų šlėkta, savinos drauge lenkų papročius ir kalbą. Ypač bendrieji lietuvių ir lenkų seimai artino ir vienodino Lietuvos ir Lenkijos aukštesnįjį luomą. Lenkų kalba tampa kultūringumo žyme ne tik tikrosios Lietuvos, bet ir Gudijos bajorijoje. XVI a. pabaigoje Žemaičių kanaunininkas Daukša rašo: „...po teisybės, retas kuris iš mūsų, ypač

prakilnesniųjų, nemoka lenkų kalbos.“ Taigi maždaug XVII a. Lietuvos aukštesnysis luomas jau yra sulenkėjęs. Gal tik smulkioji Žemaičių bajorija nepamiršo savo gimtosios kalbos.

Lietuvių kalba, aplinkybių vejama iš gyvenimo, rodė tam tikro atsparumo ir sulaukdavo uolių gynėjų. Antai ketvirtasis iš eilės Vilniaus vyskupas Motiejus (m. 1453) reikalauja iš kunigų mokytis lietuviškai ir su žmonėmis kalbėti jų gimtąja kalba. Nemokančių lietuviškai jis nenorėdavęs šventinti į kunigus ir skirti į parapijas. Ir savo politinėj veikloj vysk. Motiejus pasižymėjo kaip karštas Lietuvos patriotas. Štai, pvz., jis reikalavo iš unijos akto išmesti žodžius, įžeidžiančius Lietuvos suverenumą. Vis dėlto sunku tvirtinti, kad grynai tautiniai motyvai – noras sukurti tautinę lietuvių kultūrą – paskatino jį susirūpinti lietuvių kalba. Greičiausiai čia bus nulėmę religiniai interesai – juk Lietuvos platieji sluoksniai negalėjo suprasti lenkiškai skelbiamo Kristaus mokslo.

Vyskupo Motiejaus įpėdiniai, deja, nebesirūpino taip uoliai lietuvių kalba. Pasireiškia net aiškiai polonizacinės tendencijos. Antai XVI a. pradžioj Vilniaus vyskupas Jonas, norėdamas paskleisti Lietuvos žmonėse lenkų kalbą, įsako mokytojams aiškinti mokiniams evangelijas ne tik lietuviškai, bet ir lenkiškai.

Dėl to dvasininkijos nemokėjimo lietuviškai dar XVI a. lietuvių liaudis buvo pusiau pagoniška.

Netrukus tačiau gyvas reikalas prispyrė katalikų dvasininkiją susirūpinti lietuvių kalba. XVI a. antrojo pusėj Lietuvą užlieja reformacijos banga. Supasaulietėjusios katalikų kunigijos nesirūpinimas savo pareigomis lengvino reformacijos įsigalėjimą. Štai kaip vysk. Valančius savo *Žemaičių vyskupystėj*, cituodamas ano laiko rašytoją Roizijų, charakterizuoja Žemaičių vyskupą Jurgį Petkevičių:

Wiskupą Pietkiewiczę retaj tegalieje kas matiti bażniczio, retesnej dar miszes laikant, raszta szwęnta nie litieti nedasiliteje. Mediokle jem terupieje: nu auszras lig brieksztant po laukus su szunimis skrajoje. Aj! Kad tejp but jeszkojes dąngaus kaip medes pauksztu, pranokies but ir Powilą apasztolą.¹

Ne geresni buvo ir kiti Žemaičių kunigai. Valančius šitaip rašo:

Wiskupuj tejp bemediojęnt ir belajgąnt, kanauninkai i aną nie skiersi newejziedamis, senu sawa paprotiu, baros tarp sawęs ir woz kam betikieje. Atwikusis isz Prusu netikielu kunegaj, skielbe po wisas puses naui Kalwina ir Lutere mokslą. Balsa ju wisupirmu paklausiusis nemokiti musu kunegaj: wieni tebibudamis tarsu katalikajs, pates wede; kiti tapusis kalwinajs arba luterejs, igawa moteris; kiti pametusis kunegiste giwena it szejpju žmones; kiti ant gala pawirtusis į netikielu kunegus, tosi patiosi bażnicziosi, katru lig szioleij buwa klebonajs, iszsimane apsakinieti naui Kalwinu tikeimą. Nelaimings papiktinims tejp buwa didis, jog Žemajtiusi wisa pro wisu, septini kataliku kunigaj belika.²

Tuo tarpu Žemaičių žmonės, nekvaršindami sau galvos dėl mažai suprantamų krikščionių tarpusavio ginčų, buvo net susikūrę Šatrijoj šventąją ugnį ir vėl bepradedą garbinti senuosius dievus.

Nusigando Lietuvos katalikų vadovai. Šaukias galingojo Jėzuitų ordino pagalbos, kursai 1569 m. atsikėlęs Lietuvon, ima į savo rankas krašto švietimą, steigia 1579 m. Vilniuj akademiją ir smarkiai bei sėkmingai kovoja su protestantais. Teko griebtis ir lietuvių kalbos, nes juk tai buvo vienintelė priemonė prieiti prie plačiųjų Lietuvos sluoksnių.

Tuo laiku iškyla labai šviesi didelio Lietuvos patrioto Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio (vysk. 1577–1609) asmenybė. Kovodamas su reformacija, jis atkreipia reikiamą dėmesį į lietuvių kalbą; susirūpina parengti lietuviškai mokančių kunigų. Ne tik religiniai motyvai skatino tą lietuvių kalbą mylėtoją rūpintis lietuvių kalba: atrodo, kad jis galvojo ir apie lietuvių tautinės kultūros kūrimą. Visu pirma jis nori kurti lietuvių literatūrą. Bažnyčios reikalai ir kultūrinis Lietuvos lygmuo sąlygojo tos literatūros pobūdį – tai turėjo būti verstinė religinė literatūra. Tokiu būdu atsiranda pirmosios lietuviškos knygos Didžiojo Lietuvos patrioto Mažojo Lietuvos pirmą lietuvišką knygą išspausdino 1547 m.; tai Mažvydo *Katekizmas*). Pirmą vietą tarp jų užima Merkelio Giedraičio uolaus bendradarbio kanauninko Mikalojaus Daukšos iš lenkų kalbos išversta Wujeko postilė (t. y. pamokslų,

¹ [M. Valančiaus], *Žemajtiu Wiskupiste*, Wilniuj, 1848, t. 1, p. 96–97.

² Ten pat, p. 97.

aiškinančių Šventąjį Raštą, rinkinys), išleista 1599 m. Labai yra įdomi prie tos knygos pridėtoji Daukšos prakalba, iš kurios aiškiai matom Giedraičio tautinę programą (Daukša tebuvęs Giedraičio valios vykdytojas). Prakalboj Daukša nurodo, kad „daugelis iki šiai dienai tebegyvena tamsybėje, sunkiuose prasižengimuose ir stabmeldžių prietaruose“, nes buvusi paniekinta gimtoji lietuvių kalba. „Kaipgi liaudis supras, – rašo Daukša, – kas gera ir išganinga, jei tas, kuris turi ją mokyti, jos kalbos visiškai nemoka arba net ją bjaurisi! Kaipgi klausys ir įtikės, kaip sako šventas Povilas, jei nėra kas moko? Ką gi darys, jei nesupranta mokytojo?“ Tai matydamas, Daukša ir išvertęs tą pamokslų knygą lietuviams. Betgi šalia to religinio akstino veikė jį ir lietuvių kalbos meilė. Tai matom iš šių prakalbos žodžių:

Pagalios kad ir neturėtume kitos pagalbos ir naudos iš knygų, išverstų į lietuvių kalbą, gana man bus, jei šiuo kad ir mažu savo veikalėliu, taip manau ir geidžiu, *duosiu pradžių ir paraginimą savuosiesiems mylėti tėvų kalbą, jos laikytis ir ją išplatinti*. Juk tatai mums ir visiems Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos gyventojams, kaip sakyta, labai turėtų rūpėti.

Ir visa ta Daukšos prakalba yra karštas raginimas neniekinti gimtosios lietuvių kalbos, ją mylėti ir branginti. Ta prakalba – tai stipriausias lietuvių tautinės sąmonės pasireiškimas senojoj Lietuvoj. Verta tad pacituoti ilgesnę charakteringą ištrauką, kurios mintys atrodo lyg imtos iš tautos atgimimo laikų.

Žinau, kaip visos tautos gerbia, myli ir brangina veikalus, tėvų kalba rašytus, ir todėl, manau, visos tautos verčiasi knygas iš kitų kalbų į savas.

Tiktai mūsų lietuvių tauta, besimokydama lenkų kalbos ir ją vartodama, taip yra paniekinusi, apleidusi, kuone išsižadėjusi savos kalbos, jog kiekvienas tai mato, bet ar gerai padariusi, vargu bau kas ją pagirs už tai.

Kurgi yra, sakau, pasaulyje tauta tokia prasta ir niekinga, kuri neturėtų šių trijų savų ir lyg igimtų dalykų: tėvų žemės, papročių ir kalbos? Visų amžių žmonės kalbėjo savo prigimta kalba, visados rūpinosi ją užlaikyti, skleisti, tobulinti ir gražinti. Nėra tautos tokios menkos, nėra žemės sklypo tokio mažo, kur nebūtų vartojama sava kalba. Tąja kalba yra rašomi paprastai visi įstatymai. Jąja leidžiama tautos istorija, seni ir nauji savo ir svetimų tautų veikalai. Jąja aptariami visi valstybės reikalai. Jąja, pagalios, gražiai ir padoriai yra atliekami visi reikalai bažnyčioje, taryboje, namie.

Pati gamta visus to moko, nes kiekvienas jau iš motinos gauna palinkimo prie savo kalbos, ją vartoti, laikyti ir išplatinti. Tatai galime pastebėti ne tik pas žmones, bet ir pas neišmintingus gyvulius. Kas per stebuklas būtų tarp gyvulių, jeigu varnas imtų čiulbėti kaip lakštingala, o lakštingala krankti kaip varnas, ožys kriokti kaip liūtas, o liūtas bliauti kaip ožys! Dėl tokių savo būdo atmainų pražūtų tokių įvairių gyvulių ypatybės, lygu pats jųjū asmuo ir prigimimas. Jeigu toksai gyvulių pakrikimas tokį jiems padarytų sumišimą, galima suprasti, kokis sumišimas ir netvarka kyla žmonėse, kai viena tauta, visiškai paniekinusi savo tėvų kalbą, taip yra pamilusi kitos tautos kalbą, lyg būtų ne savo krašto ir kalbos žmonės, pamiršdama, jog *Dievas ir gamta liepia jai savą kalbą vartoti*.

Ne žemės derlumu, ne drabužių įvairumu, ne šalies gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu gyvuoja tauta, bet labiau išlaikymu ir vartojimu savo kalbos, kuri didina ir išlaiko bendrumą, santaiką ir brolišką meilę. Gimtoji kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas. Sunaikink kalbą – sunaikinsi santaiką, vienybę ir dorovę. Sunaikink kalbą, nugriausi saulę nuo dangaus, sumaišysi pasaulio tvarką, atimsi gyvybę ir garbę.³

Taigi matome, kad Daukšos (ir Merkelio Giedraičio) mintys dar ir šiandien nenustojo savo reikšmės. Visa tai liudija gilų Giedraičio lietuviškumo supratimą. Norėdamas žadinti aukštesniųjų sluoksnių patriotizmą, Giedraitis ryžtasi duoti jiems Lietuvos istoriją. Tuo tikslu pasikviečia istoriką lenką Motiejų Strijkovskį ir, norėdamas jį materialiai aprūpinti, skiria, nors ir pasaulietį, Žemaičių kanauninku. 1582 m. išspausdinama Strijkovskio *Kronika*, kurioj Lietuvos praeitis gana aukštinama.

Ir kaip politinis veikėjas Merkelis Giedraitis pasirodo Lietuvos patriotas, ginąs Lietuvos kunigaikštijos politinę nepriklausomybę nuo lenkų.

Nors ir trūksta medžiagos nušviesti klausimui, kiek pavyko Giedraičiui palenkti Lietuvos diduomenę lietuvių tautinės kultūros darbui, vis dėlto turim pagrindo manyti, kad jis maža teturėjo sekėjų. Po jo mirties visai tas sąjūdis greit išgaišo. Iki pat XIX a. niekas taip plačiai ir giliai kaip Giedraitis nebejudino

³ Daukšos prakalba rašyta lenkiškai. Lietuviškąjį vertimą cituoju iš prof. Mykolo Biržiškos *Rinktinių mūsų senovės raštų* (Kaunas, 1927, p. 28–29).

tautinės kultūros ir lietuvių kalbos klausimo. XVII a. pirmoj pusėj paminėtinas dar Vilniaus jėzuitas Konstantinas Sirvydas, išleidęs lietuvių kalbos žodyną ir parašęs labai gražia kalba dvi pamokslų knygas. Kelias lietuviškas knygas XVII a. parašė jėzuitas Jaknavičius. Tačiau lietuvių raštija, nebegaivinama Giedraičio ir Daukšos idealų, tolydžio menkėja. Itin tamsus tuo atžvilgiu yra XVIII amžius.⁴ Kad ir išeidavo viena kita lietuviška knyga, betgi jų rašytojams visai nerūpėjo kurti lietuvišką literatūrą, tobulinti lietuvių kalbą. Tautinės lietuvių kultūros mintis buvo jiems visai svetima. Beliko tik religinis interesas: reikėjo juk duoti žmonėms maldaknygę ar sutaisyti giesmyną. Todėl visai nesirūpinta lietuvių kalbos dailumu (Daukša ir Sirvydas rašė labai gražia kalba). Kad tik skaitytojas šiaip taip suprastų mintį, tuo ir pasitenkinta. Tokiu tad būdu mūsų knygų kalba pasidarė bjaurus lietuvių ir lenkų kalbų mišinys.

Taigi matom, kad Merkelio Giedraičio pradėtasis darbas (kurti tautinę kultūrą) greit buvo pamirštas ir visai apleistas; kartu buvo nulemtas ir galutinis bajorijos sulenkėjimas.

Nors Lietuvos bajorija, apskritai imant, anksti neteko lietuvių kalbos, bet ji ir toliau laikė save lietuviška. Tik ta lietuviybės sąvoka dabar praplatėjo. Ji reiškė priklausomybę Lietuvos valstybei. Taigi grynai tautinė (etninė) sąvoka buvo pakeista valstybine. Lietuvos bajorija, nors ir lenkiška savo kalba, iš dalies papročiais, tebejuto esanti skirtinga nuo lenkų. Politiniai nesutarimai aštrino tą skirtingumo jautrumą. Jogaila jau 1385 m. sudarė Krėvos uniją, pagal kurią Lietuva turėjo būti prijungta prie Lenkijos. Tačiau tai neįvyko, nes Lietuva priešinos lenkų pretenzijoms. Vytautas net buvo pasiryžęs karūnuotis Lietuvos karalium ir tuo būdu visai nutraukti unijos ryšius su lenkais. Todėl ir lenkai visokiais būdais pasistengė sutrukdyti tą Vytauto sumanymą. Po Vytauto mirties energingas kunigaikštis Švitrigaila karštai kirtos su lenkais. Vis dėlto Lietuva, gyvenimo aplinkybių spiriama, buvo priversta kartkartėmis nusileidinėti lenkams. Taigi po Krėvos unijos pasirašyta dar kelios unijos su lenkais. Ypač priešinosi lenkams didieji Lietuvos ponai, bijodami, kad, visai susijungus su Lenkija, jie neteks politinės reikšmės.

Didelis smūgis Lietuvos savarankiškumui buvo Liublino unija (1569). Nors Lietuvos didikai smarkiai priešinos, pagaliau net suklaupę su ašaromis prašydami karalių, betgi buvo priversti nusilenkti dėl daugelio priežasčių (pvz., dėl Maskvos pavojaus). Unijos aktan įrašoma, kad „Lenkų Karalystė ir Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė yra vienas nedalijamas ir neskirtingas kūnas, o taip pat ne skirtinga, bet viena bendra respublika, kuri iš dviejų valstybių ir tautų susiliejo ir susijungė į vieną visuomenę. Kad tas abi tautas amžinai valdytų viena galva, vienas ponas, vienas bendras karalius, bendrai lenkų ir Lietuvos išrinktas.“ Daug istorikų (ypač lenkų) po Liublino unijos nebematė skirtingos Lietuvos valstybės, todėl savarankiškos Lietuvos istoriją baigia 1569 metais, o toliau vieną bendrą Lenkijos istoriją bemato. Tačiau tai nėra tikslu, nes ir po Liublino unijos neišnyko Lietuvos skirtingumas. Vienas istorikas (prof. Koneczny (Konečný)) šitaip apibūdina tą Lietuvos savarankiškumą:

Dėl susijungimo su Lenkija nepaliovė gyvavus Lietuvos valstybė. Lietuva turėjo iki pat paskutiniojo Lietuvos ir Lenkijos padalijimo 1795 metais savo atskirą kariuomenę, atskirą valstybės išdą, atskirus ministerius. Niekada joks valdininkas iš Lenkų Karalystės nėjo pareigų Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje! Niekada nė grašis iš Lietuvos mokesčių neįplaukdavo į Lenkijos išdą! Nė vienas Lietuvos kareivis niekada nebuvo komanduojamas Lenkijos kariuomenės karininko! Lietuva valdėsi ir teisė iki galo pagal nuosavą Lietuvos Statutą, o Lenkijos teisė jai nieko nereiškė.⁵

Lietuvos Statutas (įstatymų rinkinys; I laida 1529, II – 1566, III – 1588 m.) į lenkus žiūrėjo kaip į svetimšalius, kuriems draudė įsigyti Lietuvoj žemę ar užiminėti kokias valdžios vietas. Liublino unijos § 14 reikalavo pakeisti tą nenaudingą lenkams Statuto nuostatą. Tačiau ir trečioji Statuto laida, išėjusi jau po Liublino unijos, lenkų atžvilgiu paliko tokia pat. Jeigu kartais buvo mėginama koks Lenkijos

⁴ Negalima būtų to pasakyti apie Mažąją Lietuvą. Ten tuo laiku gyveno žymiausias mūsų senosios literatūros poetas Kristijonas Donelaitis. Ir kiti pastoriai gyvai domėjosi lietuvių kalba, rašė zodynus ir gramatikas, rengė ne tik religines knygas, bet ir svietiškus [pasaulietinėmis temomis – Red.] eilėraščius rašinėjo. Tačiau Mažosios Lietuvos gyvenimas bėgo skirtinga vaga kaip Didžiosios. Taigi jis reikėtų ir atskirai panagrinėti.

⁵ F. Koneczny, *Tadeusz Kościuszko: Na setną rocznicę zgonu naczelnika. Czyny-Duch*, 2-as leid., Poznań, 1922, p. 13.

piliėtis karaliaus valdininku skirti, Lietuvos bajorija smarkiai priešinos. Vienas iš didžiausių lenkų priešų XVII a. buvo Lietuvos hetmonas Jonušas Radvila, kurs, susidėjęs su švedais, užpuolusiais Lietuvą ir Lenkiją, norėjo visai atskirti nuo Lenkijos.

Taigi Liublino unija neįskiepjo tarp lietuvių ir lenkų bajorų tos „broliškos meilės“, apie kurią kalba unijos aktas. Išliko, kaip matėm, valstybinis Lietuvos skirtingumas; ir tik XVIII a. padaryta žymesnių pastangų jį panaikinti.

XVIII a. visiška valstybinė anarchija, bajorų savivalė, karaliaus valdžios menkumas labai susilpnino jungtinę Lietuvos ir Lenkijos respubliką. Visa valdžia priklausė bendram Lietuvos ir Lenkijos bajorų seimui; betgi jis mažą ką tegalėjo padaryti, nes kiekvienas atstovas, pasinaudodamas vadinamąja *liberum veto* teise (seimas negalėdavo ko nors nutarti, jei užprotestuodavo bent vienas seimo dalyvis), galėjo išdraskyti seimą. Tuo naudojosi kaimyninės valstybės, kurios, papirkdamos bajorus, kišosi į Respublikos vidaus reikalus, ardė seimus ir griovė pačią valstybę. Bajorų dauguma buvo taip demoralizuota, jog stebėdavos, jei atsirasdavo kartais toks idealistas, kurs nenorėjo už pinigus parduoti valstybės reikalų. Toje netvarkoje bajorai matė savo „aukso laisvių“ šaltinį. Netgi gyrėsi ta anarchija. Populiari buvo patarlė: „Lenkija laikosi netvarka.“ Taigi valstybei grėsė pražūtis. Antai 1772 m. kaimyninės valstybės – Rusija, Austrija, Prūsija, – pasinaudodamos respublikos silpnumu, tarpusavyje susitarusios, atsiplėšė po gerą Respublikos teritorijos gabalą.

Suprantama, kad buvo žmonių, aiškiai supratusių valstybės silpnumo priežastis ir susirūpinusių ją gelbėti. Stengtasi naikinti anarchiją ir stiprinti valdžią. Valstybės dvilypumas taip pat buvo viena iš valdžios silpnumo priežasčių. Todėl ir jis stengtasi naikinti. Iki XVIII a. antros pusės nebuvo Respublikoje nė vieno organo, nė vieno valdininko, kurio kompetencija būtų apėmusi abi valstybes. 1775 m. steigiamą vadinamoji Edukacinė komisija (dabar pasakytumėm – švietimo ministerija), kuriai priklausė mokyklų reikalai abiejose valstybėse. 1774 m. steigiamą Nuolatinioji taryba, irgi bendra abiem valstybėm. Radikaliausias bandymas reformuoti ir sustiprinti griūvančią Respubliką buvo 1791 m. gegužės 5-osios konstitucija (jos paskelbimo diena ir dabar yra Lenkijoje tautos šventė). Ta konstitucija radikaliai naikino valstybinį dvilypumą. Tačiau ji gyvenime nebuvo įvykdyta. 1792 m. jai pasipriešino Targovicos konfederacija. Be to, netrukus ir pati Respublika buvo kaimynų išdraskyta (1795).

Taigi matom, kad Lietuva iki pat galo nesusiliejo su Lenkija į vieną valstybinį kūną, kaip skelbė Liublino unijos aktas. Tokiu būdu noras išlaikyti savo valstybinį skirtingumą visą laiką daugiau ar mažiau skyrė Lietuvos bajoriją nuo lenkų ir sudarė Lietuvos bajorijos patriotizmo pagrindą. *Tasai patriotizmas buvo politinio, valstybinio, o ne tautinio, etninio pobūdžio.* Prieš lenkų kalbą ir apskritai prieš lenkiškos kultūros įtaką Lietuvos bajorija nekilo. Tačiau ilginiui dilo ir tas politinis antagonizmas, bent nebeteško to aštrumo, kokį turėjo, pvz., XVI amžiuje. Ypač XVIII a. antrosios pusės valstybinės reformos stengėsi tą separatizmą niveliuoti, o valstybės draskymas, bendra kova su rusais labiau artino Lietuvos ir Lenkijos bajorų visuomenę ir vienodino jų politinius reikalus. Vis dėlto išliko skirtinga lietuviška sąmonė, nors jau seniai netekusi lietuviško apvalkalo. Pailiustruosime tai Tado Kosciuškos pavyzdžiu. Kosciška buvo paskutiniojo karo su rusais dėl Respublikos nepriklausomybės vyriausiasis vadas. Lenkai jį laiko vienu iš didžiausių patriotų, kuriuos žino jų istorija. Tačiau dar 1789 m., paskirtas generolu Lenkijos kariuomenėn, Kosciška nerimsta ir rašo:

Grąžinkite mane Lietuvon; negi išsižadate manęs ir manote, kad aš nesugebėsiu jums tarnauti? Kas gi aš esu? Argi ne lietuvis, jūsų tautietis, jūsų išrinktas? Kam aš turiu būti dėkingas, jei ne jums? Ką turiu ginti, jei ne jus ir save patį? Jei tai jūsų nepalėnks kreiptis į seimą, kad mane grąžintų, tai aš, dievaži, ką blogo sau padarysiu! Piktumas mane ima: iš Lietuvos būdamas, kad karūnai [t. y. Lenkijai] tarnaučiau, kai jūs ir trijų generolų neturite.⁶

Taigi matome, kaip stipriai tebeveikė istorinė Lietuvos tradicija. Antra vertus, būtų klaidinga tą Lietuvos bajorijos lietuviškumą aiškinti dabartine prasme. Jai lietuvybė ir lenkybė nebuvo viena kitai griežtai priešingos sąvokos, kaip mums dabar. Kilę iš Lietuvos (plačia istorine prasme) bajorai vadino

⁶ F. Koneczny, min. veik., p. 201.

save lietuviais, betgi kalbėdami lenkiškai, skaitydami lenkiškas knygas, mokydami lenkiškose mokyklose ir t. t., jie laikė save lenkais. Tokiu būdu susidarė garsioji formulė, apibūdinanti jų tautiškumą – *gente lituanus, natione polonus* (kilimo lietuvis, tautybės lenkas). Tokios rūšies lietuviu buvo ir minėtasis Kosciuška.

Panašiai reikia prieiti ir prie didžiojo lenkiškai rašiusio poeto Adomo Mickevičiaus (1798–1855). Jis buvo kilęs iš Lietuvos (Naugarduko), tad Lietuva buvo jo gimtasis kraštas, ir jis pats save lietuviu vadina. Pažymėtina, kad, vadindamas Lietuvą savo tėvyne, Mickevičius niekada nėra vadinęs lietuvių kalbos savąja. Galimas tačiau dalykas, kad jis buvo kiek pramokęs lietuviškai; yra išlikusios jo ranka užrašytos lietuviškų dainų nuotrupos. Savo garsiąją poemą *Ponas Tadas*, ištrėmime tėvynės išsiilgęs, pradeda jausmingu kreipimusi į Lietuvą:

Lietuva, mano tėvyne, esi kaip sveikata; kiek tave branginti reikia, tik tas supras, kurs tavęs neteko; štai tavo grožį visame puikume matau ir aprašinėju, nes ilgiuosi tavęs.

Panašiai ir Kudirka pradeda dabartinį mūsų himną – „Lietuva, Tėvyne mūsų“. Tačiau labai skirtingą prasmę įdeda į tuos posakius jų kūrėjai. Kudirkos Lietuva Mickevičiui tolima. Lietuvių tautinio atbudimo, Lietuvos prisikėlimo mintis jam svetima.

Jo lietuviybę gražiai apibūdina posakis iš prakalbos prie *Konrado Valenrodo*: „Lietuva yra jau visa praeityje.“ Lietuvos praeitis – puikus šaltinis Mickevičiaus poezijai. *Gražinoj* ir *Konrade Valenrode* jis labai įspūdingai nupiešė Lietuvos praeities grožį ir nesvajodamas apie jos atgaivinimą. Mickevičiaus pažiūros į lietuvių ir lenkų santykius yra tradicinės bajorų pažiūros, kuriose jau aiškus lenkiško patriotizmo momentas (XIX a. pradžioje po valstybės žuvimo, po kovų su rusais smarkiai pakilo lenkiška patriotinė nuotaika, atsiliepusi ir Lietuvos bajoruose). Antai tokios tradicinės lenkiškos buvo Mickevičiaus pažiūros į Lietuvos uniją su lenkais. Jis rašo vienoj vietoj: „Lietuva susijungė su Lenkija kaip vyras su žmona, dvi sielos viename kūne. Ir nėra buvę prieš tai tokio tautų susijungimo.“ Norėdamas taikyti besivaidijančius Prancūzijos lietuvių ir lenkų emigrantus po 1830–1831 m. sukilimo, Mickevičius savo *Lenkų keleivių knygoje* rašo: „Lietuvis ir mozūras yra broliai; argi ginčijas broliai dėl to, kad vienas turi Vladislavo vardą, kitas – Vytauto? Pavardė jų yra ta pati, lenkų pavardė.“ Ir politinė lietuvių ir lenkų vienybė buvo Mickevičiaus idealas. Peikdamas kitas tautas, kurios ginčijas dėl žemės gabalo ar jūros, Mickevičius nurodo, kad jos turinčios taip sutikti, kaip lietuviai ir lenkai. „Argi ginčijas, – rašo jis, – lietuvis su lenku dėl Nemuno sienų ir dėl Gardino, ir dėl Balstogės.“ Deja, pats gyvenimas vėliau atsakė į tai skaudžia ironija.

Ta mickevičinė ideologija vis labiau įsigalėjo Lietuvos bajorijoje. Mickevičiaus autoritetas irgi bus suvaidinęs čia tam tikrą vaidmenį. Aišku, kad įsitikinę tos ideologijos atstovai nesuprato ir negalėjo suprasti atgimstančios naujosios Lietuvos. Jogailos jungtuvės su Jadvyga, o ypač Liublino unija jiems atrodė amžiams surišusi Lietuvą su Lenkija. Taigi susipratusių lietuvių griežtas atsiskyrimas nuo lenkų atrodė jiems nusikaltimas istorinei tradicijai. Lietuvių tautiniame atbudime jie ėmė įžiūrėti savo pikčiausių priešų rusų intrigą prieš lenkus. Jiems buvo pikta, kad kažkoks jiems nesuprantamas lietuviškas separatizmas tik silpninąs bendrąjį frontą prieš rusus.

Sulenkėjusios bajorijos daugumos pažiūras į lietuvių kalbą gražiai charakterizuoja šie Leono Potockio žodžiai (1869): „Yra fanatiškų lietuviybės mylėtojų, kurie tą savo kalbos meilę net iki tokio laipsnio iškelia, jog kyla prieš rašančius lenkiškai, ir tvirtina, kad už keliasdešimt metų lietuvių kalba nugalės lenkų kalbą ir tik ja Lietuvoj skaitys ir kalbės. – Atsakysiu į tai, kad be reikalo svajoja apie negalimus dalykus.“ Lietuvių kalba „buvo, yra ir paliks tik liaudies kalba“⁷. Potockis pripažįsta galimybę šviesti liaudį jos gimtąją kalbą. Atsirasdavo tačiau ir tokių, kurie net čia įžiūrėdavo pavojų lenkams nujausdami, kad apšviesta lietuvių liaudis galinti susiprasti lenkams nepageidaujama linkme. Buvo ir tokių, kurie pasinaudodami savo padėtim, atvirai persekiojo lietuvių kalbą. Štai, pvz., Seinų vyskupas Paulius Straszyńskis (Strašynskis) labai nemėgęs lietuvių kalbos. „Ta jo neapykanta žmonių kalbai tokio laipsnio siekė, jog stengėsi visose bažnyčiose panaikinti pamokslus ir išpažintis lietuvių

⁷ [L. Potocki], *Pamiėtniki pana Kamertona*, Poznań, 1869, d. III, p. 236.

kalba, nuo amžių ta kalba atlikinėjamus“, – rašo Aleksandras Połujański (Polujanskis) *Kelionėse po Augustavo guberniją* (1859), žmogus, kurio lenkai jokių būdu nebūtų galėję apšaukti „litvomanu“. ⁸ XIX a. antrojo pusėje, kai lietuvių tautinis sąjūdis sustiprėjo, paaštrėjo ir lietuvių–lenkų kova, kuri pasireiškė ne tik atkaklia polemika, bet ir muštynėmis Vilniaus vyskupijos bažnyčiose dėl lietuvių kalbos. Bet visa tai jau išeina iš šio rašinio ribų.

Vis dėlto, nors Mickevičiaus ir panašių į jį ideologija buvo nepriimtina atgimstančiai Lietuvai negalima tvirtinti, kad Mickevičius nebūtų jokios reikšmės turėjęs mūsų tautinės sąmonės istorijoje. Jo veikalai, kuriuose jis iškėlė Lietuvos praeities grožį, parodė senųjų lietuvių savo tėvynės meilę, priešė galingos ir savarankiškos Lietuvos laikus, žavėjo bundančios Lietuvos veikėjus kurie rado čia dvasinio peno savo tautinei sąmonei stiprinti. Lietuvis ir lenkas, skaitydami, pvz. *Konradą Valenrodą*, skirtingai jį vertino. Lenką labiausiai veikė politinė veikalo mintis – reikia visomis išgalėmis kovoti su tėvynės priešu, o lietuvis visų pirma matė veikale savo gimtosios senovės išaukštinimą. Tad suprantama, kad aušrininkai, patys garbindami mūsų praeitį, Mickevičių laikė savu poetu, tikru lietuviu.

Be Mickevičiaus, buvo ir daugiau lenkiškai rašiusių, kurie savo veikaluose aukštino Lietuvą ir jos praeitį, pvz., Juozas Kraševskis (Józef Kraszewski). Antai jo poema *Vytuolio rauda*, kuri vaizdavo tariamą lietuvių pagonišką mitologiją, buvo lietuvių entuziastingai sutikta. Ir vėliau Andrius Vištairas *Aušroj* tos poemos svarbą lietuvių tautai lygino su Šventojo Rašto reikšme žydams. Tuo tarpu Lenkijoje ta poema neturėjo beveik jokio pasisekimo. Čia ji buvo svetima.

XVIII a. besibaigiant ir XIX a. prasidedant, tamsu ir nyku buvo lietuviškos dvasios gyvenime. Valdantysis krašto sluoksnius buvo nutolęs nuo tautinės lietuvių tradicijos, pamiršęs savo protėvių kalbą. Tiesa, tie daugiau ar mažiau sulenkėję bajorai dar vadino save lietuviais. Betgi menkas buvo tas jų lietuviškumas. Lietuvio vardas pamažu gaišo, virsdamas istoriškai geografinė sąvoka (lietuvis = Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos gyventojas, nebūtinai ir etniškai lietuvis). Surasta ir keista, mūsų akimis žiūrint, formulė: tie bajorai vadino save lietuviško kilimo lenkų tautybės žmonėmis (panašiai vėliau ir Juozas Pilsudskis (Józef Piłsudski) laikė save lietuviu, nes buvo iš Lietuvos kilęs). Taip, jų kraujas gal dar ir liko lietuviškas, bet dvasia darėsi vis daugiau lenkiška. Lietuvių kalba, iš diduomenės rūmų išvyta, prisiglaudė baudžiauninko šiaudinėje pastogėje. Taigi beveik tik viena pati liaudis, sunkių baudžiamųjų prislėgta, beliko tautos gyvybės palaikytoja.

Tai nusilpusiai lietuvybei pavojus dar padidėjo, nes tuo laiku smarkiau siūbteli nutautinimo banga: germanizacija (vokietinimas) Mažojoje Lietuvoje, polonizacija (lenkinimas) Didžiojoje.

Mažojoje Lietuvoje vokiškas gaivalas tolydžio stiprėjo (antai po didžiojo maro metų smarkiai praretėjus gyventojų, priplūdo daug kolonistų iš visų Vokietijos kampų). Drauge stiprėjo vokiškumo įtaka ir plito vokiečių kalba tame grynai lietuviškame krašte. Jau XVIII a. antroje pusėje didysis Mažosios Lietuvos dainius Kristijonas Donelaitis dejavo: „Ak, kur dingot jūs, lietuviškos gadynėlės, / Kaip dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo.“ Tam maldingam pastoriumi ypač buvo skaudu matyti, kad lietuviai, pasiduodami vokiečių įtakai, ir moraliai smunka. „Mes lietuvininkai, pirm to nepažindami svieta, dingojom vis, – rašo Donelaitis, – ...kad vokiečiai tik vogt ir keikt nesigėdi“, o dabar jau ir tarp lietuvių vienas kitas atsirandąs, kurs „Lietuvai ir lietuvininkams mums gėdą padaro“. Taip tad lietuvių skaičius pamažu tirpo, nors dar XVIII a. pabaigoje plačiai kalbėta lietuviškai ten, kur dabar vieni lietuviški vietovardžiai beliidija buvus čia seniau lietuvišką kraštą (tiesa, pastaraisiais laikais ir tie vietovardžiai atkakliai vokietinami, kad būtų išnaikinta paskutinė lietuviškumo žymė). XIX a. pradžioje Prūsijoje keliama mintis, kad reikia pagreitinti tą natūralų, vokiečių manymu, lietuvių tautos nykimo procesą. Valdžios organai darė planus, kaip išnaikinti lietuvių kalbą per mokyklas, motyvuodami, kad lietuvių kalba esanti kliūtis krašto kultūriniam kilimui. Tiems planams pritarė patsai Prūsijos karalius. Tiesa, pasigirdavo ir protesto balsų. Žinomas lietuvių kalbininkas ir dainų rinkėjas Liudas Rėza rašė, kad pati mintis atimti tautai kalbą, kurią ji gavusi iš paties Dievo, esanti nekilni ir daranti gėdą išlavintam žmogui. Jis net siūlė įvesti lietuvių kalbą kaip dėstomą dalyką Tilžės, Įsruties ir Gumbinės gimnazijose. Dar karščiau gynė lietuvių kalbą kitas pastorius (Zigfridas Ostermejeris, nors pats kilimo

⁸ A. Połujański, *Wędrowniki po gubernji Augustowskiej w celu naukowym odbyte*, Warszawa, 1859, p. 288.

vokietis). Anot jo, kalba esanti tautos šventenybė, jos neatimama nuosavybė. Taigi kalbos atėmimas esąs toks pat neteisingas darbas, kaip ir kiekvienas plėšimas ar vogimas. Būtų pageidautina, rašė jis, kad tie, kurie gauna Lietuvoje prieglobstį, išmokyti patys lietuviškai. Jiems tačiau esą maloniau naudotis Lietuvos pajamomis, valgyti lietuvišką duoną ir, nesimokant lietuviškai, niekinti lietuvių kalbą ir norėti, kad lietuvių tauta ir jos kalba būtų išnaikintos. „Bet tiems ponams galima būtų teisingai pasakyti: jei jums šita kalba ir tauta nepatinka, ko jūs čia atsikraustote; mes galime ir be jūsų apsieiti, jūs tik sumaiščių pridarote!“ Deja, tie paskiri balsai už lietuvių kalbą nepaveikė Prūsų valdžios nusistatymo, kurį nulėmė praktiški politiniai bei valstybiniai išskaičiavimai. Mažosios Lietuvos germanizacija tolydžio stiprėjo.

Buvo nurodyta, kad iki XIX a. Lietuvos bajorija jau buvo daugiau ar mažiau sulenkėjusi. Dabar tas tam tikru atžvilgiu savaiminis Lietuvos aukštesniojo luomo lenkėjimas virto sąmoningu lenkiškos dvasios skiepijimu Lietuvos visuomenėje. Kovos dėl nepriklausomybės, o vėliau gobšių kaimynų išdraskytos valstybės prisiminimai smarkiai kėlė lenkų patriotinę nuotaiką. Lenkų patriotai iškėlė šūkį: žuvo valstybė, bet neleiskime žūti ir tautai. Susirūpinta stiprinti tautos atsparumą keliant krašte kultūrą, kuriant tautinę literatūrą, žadinant tautos ambiciją laisvos ir galingos praeities vaizdais ir ypač skiepijant lenkų kalbos meilę. Kai kurie lenkų visuomenės šulai (pvz., Hugo Kołłątajus (Kolontajus)) suprato, kad viena iš buvusios Lietuvos–Lenkijos jungtinės valstybės silpnumo priežasčių buvo jos nevieningumas tautiniu atžvilgiu. Reikėjo, jų manymu, stengtis gudų ir ukrainiečių kalbas sulieti su lenkų kalba, o neslavišką lietuvių kalbą ir visai išnaikinti. Ta pakilusioji lenkybės banga užliejo ir Lietuvą. Lenkiška dvasia vyravo Lietuvos kultūros židinyje – Vilniaus universitete, kur buvo susispietę daug karštų lenkų patriotų veikėjų. Tą lenkišką dvasią universitetas galėjo skleisti visame krašte, nes visos Lietuvos mokyklos buvo pavestos jo priežiūrai. Caras Aleksandras buvo suteikęs Vilniaus universitetui plačią veikimo laisvę, ir rusų valdžia, bent iš pradžių, nevaržė lenkų patriotų tvarkomo švietimo darbo Lietuvoje. Taigi Lietuvos mokyklos turėjo uždavinį ne tik šviesti jaunąją kartą, bet ir išauklėti ją tikrais lenkais. Tiesa, lenkų istorikai įrodinėja, kad tada neturėta polonizacinių tikslų. Bet juk tos mokyklos kokį, pvz., kiek aplenkintą Žemaičių šlėktelę ar ir visai lietuvišką valstietį ne tik išmokydavo lenkų kalbos, bet ir įskiepydavo tos kalbos meilę, dėstydavo jam Lenkijos istoriją, kaip jo gimtojo krašto istoriją, įkvėpdavo jam lenkišką patriotizmą. Argi tai ne lenkinimas?

Taigi matėme, kad XIX a. pradžioje tiek Mažojoje, tiek Didžiojoje Lietuvoje sustiprėjo lietuviybės slopinimas. Lietuvių tautos likimas atrodė liūdnas. Juk lietuviškai kalbant tegirdėta tamsius ir nuskurdusius valstiečius. Nebuvo ir lietuviškos literatūros, be negausių religinių knygelių. Intelligentiškasis krašto elementas jau seniai buvo pasiėmęs svetimą kalbą. Taigi galvota, kad, kultūrai kylant, lietuviškai kalbančiųjų vis mažės, kol pagaliau visai išnyks. Atrodė, kad lietuvių tauta nebeteko gyvybinės jėgos. Svetimtaučiai mokslininkai jau skelbė, kad lietuvių tauta mirštanti, ir todėl ragino, kol dar ne vėlu, tyrinėti lietuvių kalbą, rinkti lietuviškas dainas, padavimus, kad mokslui būtų galima išsaugoti tuos svarbius dalykus, kurie veikia jau visai išnyksią.

Tačiau ne taip jau lengva numarinti tautą. Lietuvių tautos gyvybė ruseno it kibirkštėlė, bet, panorus ją užpūsti, ji ne užgeso, o skaisčiau suliepsnojo. Tiesa, didžioji vadovaujančiojo luomo dalis buvo jau žuvusi lietuvių tautai. Betgi dar ne visa ir bajorija. Ir štai toje bajorijos dalyje XIX a. pradžioje, ligi tol tylėjęs, garsiau prabyla lietuviškos sąmonės balsas. Prisdėjo ir vienas kitas valstiečių kilimo šviesuolis. Mažiausiai nutolę nuo lietuvių tautos kamieno buvo žemaičių bajorai.

Dar nebuvo jie (žinoma, čia nekalbama apie visus) pamiršę ir savo gimtosios lietuvių kalbos. Vienas lenkų vienuolis (Bagiński (Baginskis)), keliavęs XVIII a. pabaigoje po Žemaičių kraštą, rašė, kad žemaičiai taip myli savo kalbą, jog labai nemėgstą to, kurs jos nemokąs, o patys, tik kai gerai išgeria degtinės, šiaip taip krevezoją lenkiškai. Smulki ir neturtinga Žemaičių šlėkta nekuo ir tesiskyrė nuo valstiečių, kurie čia buvo laisvesni ir turtingesni kaip kitose Lietuvos dalyse. Tai veikė visą Žemaičių bajoriją ir darė ją demokratiškesnę. Kaip minėta, valstiečių būklė buvo čia geresnė kaip kitur, todėl ir iš to grynai lietuviško luomo vienas kitas galėjo išeiti ne tik vidurinijį, bet ir aukštąjį mokslą (pvz., Daukantas). Visos tos sąlygos bus prisidėjusios prie to, kad XIX a. pradžioje visoje Lietuvoje pastebimas kultūrinis pakilimas gavo Žemaičiuose tam tikro lietuviško kultūrinio sąjūdžio pobūdį.

Atsirado čia žmonių, kurie tyrinėjo savo kraštą, domėjosi jo istorija, gėrėjosi savosios istorijos garbingais vaizdais ir didžiavosi savo prosenių garsiais žygiais, rūpinosi lietuvių kalba, stengėsi ją tobulinti bei dailinti, kėlė gimtosios kalbos meilę ir smerkė jos paniekimą, rašinėjo ta kalba eilėraščius ir juos siuntinėjo vieni kitiems. Tokiu būdu natūralus konservatyvios Žemaičių šlėktos, atsilikusios nuo poniškos kultūros, prisirišimas prie gimtosios kalbos vis labiau virsta XIX a. pradžioje sąmoninga ir skelbiama lietuvių kalbos meile. Antai Poška rašė, kad „prigimto liežuvio nemokėti gėda“, kitąsyk net pikta sušunka: „Lietuviai ir žemaičiai, ar galvijai esme? Argi tėviškos kalbos niekad nebmokėsme?“ Ryškėjo ir tautinis jausmas. Pvz., Valiūnas rašė Poškai: „Mes [...] savo keliu bėkim ir, jog gimėm žemaičiais, neišsižadėkim.“ Tą žemaičių patriotinį sąjūdį sintetiškai atvaizduoja to laiko žemaičių poeto Simano Stanevičiaus žinomas eilėraštis „Šlovė žemaičių“. Prisimena ten laikus, kada tauta „užmiršo kalbą savo ir užmiršo kuomi buvo“. Tačiau „ką amžiai pagadino, čėsas yra sutaisyti“. Taigi „šlovė visus sujudio gera tėviškei daryti“. Sukrunta žemaičiai. „Tarp žemaičių vis atgijo garbė tėvų ir liežuvis.“ Prisimena savo tautos praeities garbę, kreipiasi į Rimgaudą, Mindaugą, Gediminą, Kęstutį („Sveiks, Rimgaude, mūsų tėve!“ ir t. t.). „Buvot ligšiol užmiršime dėl daugumo neprietelių, štai žemaičių surinkime šlovė jūsų prisikėlė.“ Jų garbė „linksmin mumis nūnai“. Tokiu būdu „šviesi saulė užtekėjo“, o „šimtabalsis garsas“ paskelbė, kad „Lietuvos senos giminės pražuvime sveikos liko“.

Tiesa, tikro tautinio atgimimo dar nebuvo, bet jau pastebima naujų reiškinių. Senosios Lietuvos lietuviškumas, kaip aukščiau nurodžiau, reiškėsi tik kaip politinis, valstybinis separatizmas nuo lenkų; o XIX a. pradžioj jis jau imamas kelti į kitą plotmę – jau akcentuojamos tautinio skirtingumo žymės: tie žemaičių bajorai lietuvių kalbą skelbia savo gimtąja kalba. Taigi čia buvo lietuvių tautinio atgimimo priešaušris.

Iš tų žemaičių literatų paminėtini Dionizas Poška, Antanas Klementas, vysk. Juozas Arnulfas Giedraitis, Silvestras Valiūnas (žinomosios „Birutės“ dainos autorius), Leonas Uvainis ir kt.; prie jų pridėsime dar kelis jaunesniosios kartos Vilniaus universiteto studentus žemaičius, kaip antai Simaną Stanevičių, Kiprijoną Nezabitauskį, Simaną Daukantą. Skyrium trumpai apibūdinsime vysk. Giedraitį ir Pošką, kurie yra to žemaičių sąjūdžio lyg ir vadai.

Kaip prieš 500 metų Žemaičių vysk. Merkelis Giedraitis buvo lietuviškos dvasios gaivintojas, taip dabar jo bendrapavardis vysk. Juozas Arnulfas Giedraitis (1754–1838) savo aukšta visuomenine padėtimi bei autoritetu suteikė tam Žemaičių literatūriniam sąjūdžiui tam tikro svorio. Biografų liudijimu, Giedraitis laisvalaikį sunaudodavęs lietuvių literatūrai. Rašinėjo lietuviškai eiles, susirašinėjo lietuviškai su Poška (tai itin pabrėžtina, nes korespondencijoje lietuvių literatai tada ir vėliau, pvz., net toks Valančius, vartojo lenkų kalbą). Antanas Klementas atsiųsdavo jam lietuviškų vardinių sveikinimų, nes, „kayp Wiskupu Žiemayciu, tayp prider musisz kay aduoti Donie tikra, bet ne iau Linkisz kay“. Mylėdamas gimtąją kalbą, Giedraitis susirūpina dailinti ir valyti lietuvių religinių raštų kalbą, kurioje knibždėte knibždėjo aibė lenkiškų žodžių su lietuviškomis galūnėmis. Kokia buvo toji kalba, vaizdžiai parodo vienos anais laikais populiarios knygos antraštė: *Broma Atwerta ing Wiecznasti, Par Atminima paskutiniu dayktu. Su spasabays Disponawojmu mirsztanciu, ant Ściesliwa smercia. Su spasabays ratawojma dusių Ciśčiu Kientenciu. Teypogi apie kitus Artykułus Wieros Szwętos, su trumpays pamokstays ir priktodais, isz pavoźniu Authoriu iszrinktays*. Giedraitis (rodos, kitų kunigų padedamas) išverčia dailia lietuvių kalba Šventojo Rašto Naujajį Testamentą. Dar išskeltini Giedraičio nuopelnai Žemaičių krašto švietime. Jo rūpesčiu beveik prie kiekvienos bažnyčios buvo įsteigtos parapinės mokyklos. Tuo atžvilgiu Žemaičiai viršijo kitas Lietuvos dalis.

Dionizas Poška (1757–1830) buvo anuo laiku plačiai žinomas kaip Žemaičių krašto ir jo istorijos tyrinėtojas, geras lietuvių poetas ir didelis lietuvių kalbos žinovas. Žemaičių bajorams labai imponuodavo tuo, kad korespondavo su kai kuriais Vilniaus profesoriais ir kitais mokslo vyrais, kuriuos kartais informuodavo apie lietuvių kalbą bei literatūrą, suteikdavo žinių apie Žemaičių kraštą. Rašė daug eilėraščių, iš kurių ir dabar, pvz., gerai žinomas tebėra „Žemaičių ir Lietuvos muzikas“, kur Poška ryškiais bruožais piešia lietuvių baudžiauninko vargą. Buvo didelis Žemaičių patriotas ir smarkiai sielojosi dėl lietuvių kalbos paniekimo. Antai viename savo eilėraštyje pasipiktinęs rašė: „...liežuviu prigimtu visi kalbėti gėdis: svečiopai jau žiaverno, kitaip pasirėdęs, o kiti didžiai juokias iš

kalbos tėviškos, nenori girdėti mūsų lietuviškos.“ Labai domėjosi gimtojo krašto istorija ir pyko, kad įvairūs nedraugingi lietuviams svetimtaučiai istorikai šmeižia senovės lietuvius, vadindami juos barbarais, plėšikais ir t. t. Visoje Lietuvoje išgarsėjo Poškos Baublys (altana* iš nukirsto labai storo ąžuolo išpuvusio kelmo), kuriame Poška krovė su dideliu atsidėjimu ir meile renkamus senus šarvus ir kitokius didžios lietuvių praeities paminklus. Baublys tapo lyg ir simboliu to žemaičių patriotinio sąjūdžio.

Įdomu pažymėti, kad tuo metu kitose Lietuvos dalyse nepastebime tokio lietuviško sąjūdžio kaip Žemaičiuose. Ten randame nebent vieną kitą vienišą literatą. Rytų Lietuvoje išgarsėjo baudžiaunininko sūnus kun. Antanas Strazdas (1763–1833). Kam nėra žinomos jo dainelės, kas nėra girdėjęs gausių anekdotų apie Strazdo išdaigas? Ir dabar gyvai vaizduojamės tą „mužikų dainių“, vilkintį nuščiurusią sutaną, dirbantį paprasto valstiečio darbus lauke, dainuojantį jam linksmas ir liūdnas dainas, tikrą prastų žmonių bičiulį, nemėgstantį jų skriaudėjų ponų ir erzinantį bajoriją ir ponišką dvasininkiją savo elgesiu ir kalbomis, kuriose dažnai griežtai papeikdavo ir pajuokdavo ponus. Strazdas – tai lyg lietuviškos prispaustos liaudies protesto balsas prieš lenkišką ponybę.

Numalšinus 1830–1831 m. sukilimą, Lietuva sulaukė rusų represijų: kraštas buvo politiškai suvaržytas, daug konfiskuotų žemių atiduota rusų atėjūnams, uždarytas Vilniaus universitetas ir taip suduotas smūgis krašto kultūriniam kilimui. Vis dėlto visa tai negalėjo sulaukyti bekylančios lietuviškos dvasios. Atsirasdavo vis daugiau žmonių, kurie rūpinosi lietuvių kalba ir literatūra. Darbuojasi tautiečių naudai Daukantas, Valančius, Pabrėža, Aleknavičius, Tatarė, Ivinskis, Akelaitis ir daug kitų.

Lietuviškoji sąmonė reiškėsi XIX amžiuje visų pirma idealizavimu viso to, kas sava, lietuviška, taigi gimtosios kalbos branginimu, lietuviškų dainų grožio iškėlimu, savo krašto ir jo žmonių meile (ji vertė rūpintis ir šviesti liaudį), ypač savo tautos istorijos aukštinimu.

Jau pačioje XIX a. pradžioje atsiranda vyras, kurs stengėsi įrodyti didelį lietuvių kalbos grožį, taigi tos kalbos, kuri tuo laiku kaip „mužikų kalba“ buvo ignoruojama. Tai buvo kun. Ksaveras Baužas (Bohušas, 1746–1823), kilęs iš Ukmergės apskrities. Varšuvos mokslo žmonėms jis paskaitė savo išgarsėjusį referatą (išspausdintą 1808 ir 1810 m.), kuriame labai išgyrė lietuvių kalbą. Anot Baužo, labai apsirinka tie, kurie laiko lietuvių kalbą muzikiška ir neturtinga. Lietuvių kalba turinti pakankamai savų žodžių visoms materialinio ir dvasinio gyvenimo sritims, kai kuriais atžvilgiais ji net turtingesnė už vokiečių ir lenkų kalbas. Lietuvių kalba gerai tinkanti ir kilnios poezijos vaizdams piešti, nes yra graži, skambi, raiški. Savo tobulumu lietuvių kalba prilygstanti lotynų ir graikų kalboms (anuo laiku jos laikytos kalbų tobulumo pavyzdžiu). Lietuvių kalba jau senų senovėje buvusi išdailinta ir turėjusi didelę literatūrą.

Baužo rašinys, nors moksliniu atžvilgiu ir labai silpnas, turėjo didelės įtakos lietuvių patriotams, nes ne vieną išmokė ne tik branginti savo gimtąją kalbą, bet ir ja didžiuotis. Antai toksai Poška labai gerbė Baužą. Tolydžio atsiranda ir daugiau lietuvių kalbos mylėtojų ir aukštintojų. Pvz., žinomasis mūsų tautosakininkas kun. Liudas Juzevičius (1813–1846) poetiškai lygina lietuvių kalbą su senovės lietuvių gyvenimu. Lietuvių kalba esanti „skardi ir laukinė, kaip aidas anų miškų, kuriuose gimė; drąsi, kaip anie didvyriai, kurie išėję iš traškančių girių savo rago skardu gąsdino gudrius kaimynus vokiečius ir kėlė baimę tolimose Perekopo ordų sodybose; tranki, kaip anie pašnekesiai prie uždegto ugniakuro nugalėjus priešą“.⁹ Savo gimtosios kalbos meile ypač pasižymėjo žinomasis mūsų istorikas ir liaudies švietėjas Simanas Daukantas (1793–1864). Jis, sako, net buvo pasižadėjęs tik lietuviškai rašyti, ir tikrai tarp jo gausių knygelių nerandame nė vienos lenkiškos. Anot Daukanto, „galime didžiuotis ir girtis, jog nė viena kalba šioje pasaulėje nėra taip aiški, kaip mūsų“.¹⁰ Kitame savo veikle Daukantas rašo, kad kalba „yra visų didžiausioji žmogaus privilegija, kurios nė koksai kraugerys negali jam išplėsti, negut vienkartu tikrai su jo gyvybe“.¹¹ Kitas mūsų liaudies švietėjas Mikalojus Akelaitis (1829–1887) rašo:

* Altana – lengvas vasarinis pastatėlis sode, lapinė. (Red.)

⁹ [L. Juzevicz], *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów*, Wilno, 1846, p. 5.

¹⁰ S. Daukantas, *Būdas...*, Kaunas, 1935, p. 8.

¹¹ S. Daukantas, *Darbay senuju Lituwui yr Žemaycziu*, 1822, spaudai paruošė Vc. ir M. Biržiškai, Kaunas, 1929, p. 2.

Mūsų, lietuvių, kalbančių gimtąja kalba, yra apie pusterčio milijono, taigi daugiau kaip graikų, gyvenančių Eladoje, ir beveik tiek pat, kiek danų ir portugalų, kurie turi savo literatūrą. Argi mes, lietuviai, atsisakysime savojo žodžio? ir tuo būdu laisvu noru pasidarysime tautinę savižudybę... Mums reikia iškelti lietuvių kalbą, ištraukti iš paniekinimo tą kalbą, kuri turi sanskrito didumą, lotynų kalbos galybę, graikų gražumą ir italų skambumą.¹²

Gražiai kreipiasi tuo pačiu reikalu į savo skaitytoją ir kalbininkas Jonas Juška (Juškevičius) (1815–1886):

Dabar tikrai aš tamstai minavoju, tikras Lietuvi, jog nereiktų užmiršti savo tėvų kalbos; nes kiekvienam žmogui prigimta kalba turi būti meilinga ir brangi. Prie to dar mūsų kalba yra taip gaudi, valinga ir bagota, taip didžiai ori liežuvių moksle ir reikalinga dėl pažinimo tikro būdo mūsų senovės ir veikalų mūsų prabočių; o ir bute kasdieną be savo kalbos negali apsieiti. Iš šių priežasčių neturi niekinti savo kalbos, velydamas šnekėti ir skaityti kokioj norints kitoj kalboje bile tik ne savo.¹³

XIX amžiuje konstatuojama didelė lietuvių kalbos svarba kalbų mokslui. Pasaulinio garso mokslininkai (Franzas Boppas (Francas Bopas), Augustas Friedrichas Pottas (Augustas Frydrichas Potas), Augustas Schleicheris (Augustas Šleicheris) ir kt.) susidomi lietuvių kalba, iškelia jos senoviškumą, jos formų tobulumą, jos skambumą. Susidomi lietuvių kalba ir rusų mokslas (pvz., Petrapilio mokslo akademija). Suprantama, visa tai skatino lietuvių kalbos mylėtojus dar labiau branginti savo gimtąją kalbą ir ja didžiutis. Antai kun. Ambraziejus Kašarauskas (1821–1880) skundžiasi, kad sulenkėjusi Lietuvos šviesuomenė niekina ir nesidomi lietuvių kalba, lyg tai būtų kokia kalmukų ar totorių kalba; ir menkas bajorėlis griebiasi, nors ir blogai mokėdamas lenkų kalbos, kad tik nekalbėtų lietuviškai. Ir kas gi neturėtų žiūrėti su širdgėla į tokią tuštybę?

Svetimtaučiai iš svetimų kraštų tyčia atvažiuoja Lietuvon, kad pamatytų pagarbią, seną ir nuostabią lietuvių tautą, kad pažintų jos kalbą, tūkstančių metų atžymėtą; pas mus atvirksčiai: Lietuvos širdyje, pačiame jos tautybės židinyje, gėdimės ar veikia nenorime žinoti to, ką turime. Tikrai ne kartą tenka raudonuoti kad [...] svetimšaliai mums akis atveria ir parodo, ką turime, tarytum tik jie vieni galėjo pajauti ir suprasti tai kas pas mus yra gražu ir gera.¹⁴

Anot Kašarausko, lietuvių kalba esanti senesnė, tobulesnė ir gražesnė už visas kitas kalbas. Kitų tautų kalbose net pavardėse girdime lietuvių kalbos garsus, pvz., italai rašą *Antonelli* vietoj mūsiškio *Antanėlis*, vokiečių *Müller* esąs mūsiškis *Mylius*, lietuviškos esančios graikų pavardės *Zaimis*, *Kairis*, net kinų *Lao-tse*, *Koung-tseu* ir kt. – tai mūsų *Laucius*, *Kuncius*, ir t. t., ir t. t. Žinoma, visi tie išvedžiojimai moksliniu atžvilgiu beverčiai, tačiau jie įdomūs kaip perdėto gimtosios kalbos garbinimo pavyzdys. Panašių dalykų rasime ir pas Daukantą, ir pas aušrininkus Vištalių, Basanavičių ir kt., kurie iš kalbos duomenų mėgo naiviai spėlioti apie didžią ir garbingą lietuvių tautos giliają senovę. Kaip žinome, gimtosios kalbos meilė ir aukštinimas buvo vienas iš pagrindinių *Aušros*, taigi atgimstančios Lietuvos, pasaulėžiūros punktų, kurį puikiai išreiškė aušrininkas Vištalius, rašydamas apie lietuvių kalbą: „Aš ją randu už gražių gražiausiąją, už bagočiausiąją ir senų seniausiąją už visas gyvąsias kalbas.“ Taigi galėjom įsitikinti, kad šis *Aušros* programos punktas brendo nuo pat XIX a. pradžios.

Nors ir nestigo Lietuvos ir jos kalbos mylėtojų, didelė Lietuvos šviesuomenės dalis buvo jau visai sulenkėjusi ir tam lietuviškam sąjūdžiui svetima. Unijos idėjomis tebegyveną matė lietuviškosios sąmonės kilime pavojingą separatizmą, silpninantį jėgas kovoje su rusais. Šnairuota ir į lietuvių kalbos kėlimą.

Kun. Ambraziejus Pabrėža (1771–1849), rašydamas savo „augminyčią“ (botaniką), skundė prakalboje: „Prie tų visų vargų reikėjo dar nekurių asabų šiderstvos ištūrėti, kaipo būčiau niekų darbą ėmęs, kurį kožnas norintis gali aplam rasti liežuvyje lenkiškame, norint tas liežuvius po visam jau

¹² *Teka Wileńska*, 1858, nr. 3, p. 379–380.

¹³ J. Juszkas, *Kalbos Letuviszko Lėžuv'o...*, Peterburge, 1861, p. 56.

¹⁴ *Pismo zbiorowe wileńskie*, 1859, p. 164–165.

baigias mūsų žemėje.“ Tokiu būdu patriotiškųjų lietuvių literatų uždavinys buvo parodyti, kad lietuvių kalba nėra jau tokia prasta, kad ji tinkama ne tik liaudžiai skiriamai maldaknygei, bet ir mokslo raštams bei poezijai. Antai Daukantas vieną iš priežasčių, kodėl jis rašė savo *Darbus senųjų lietuvių ir žemaičių*, šitaip apibūdina: „Norėjau vėl mano raštu parodyti neprieteliams Lietuvos ir Žemaičių kalbos, jog kiekvienas norįs gali rašyti lietuviškai, jei turi spėką, lygia dalia kaip ir kita išdailinta jau kalba.“ Tą norą atsikirsti lietuvių kalbos niekintojams juto ir gimnazistas Vincas Pietaris, vėlesnysis *Algimanto* autorius. Savo atsiminimuose jis rašo:

Būnant man trečioje klasėje, inspektorius mūsų mokintuvės, Al. Langry, kaipo karštas aplenkintojas, ant lekcijos aiškino sykį mumis gražumą lenkiškosios kalbos ir bjaurumą lietuviškosios. „Ji taip elgetiška, – sakė jisai, – jog iki šiam laikui neturi nei jokios gramatikos...“ Atsimenu aš ir šiandien šituosius jo žodžius iš tarpo kitų. Klausau aš ir misliju: jeigu tiesa, kad ji neturi gramatikos, tai aš tą gramatiką sustatysiu. Ir kad tu nemistum, jeigu aš tau int nosį jąja neindursiu.¹⁵

Adomo Jakšto liudijimu, panašiai skaudžiai turėjo pajausti lietuvių kalbos pažeminimą žinomas mūsų poetas Antanas Baranauskas (1835–1902). Kartą, Baranauskui dar Varnių seminarijoje tebeklierikaujant, iškalbos profesorius kun. Gabševičius, paskaitęs *Poną Tadą* ir išgyręs lenkų kalbos grožį, ėmęs bjauriai tyčiotis iš lietuviškosios, kad ji, girdi, gera tik piemenims ir tamsiems ūkininkams, kad ja negalima išreikšti jokių aukštesnių minčių, kad ji poezijai visai netinkanti ir t. t. Baranauskui toji lekcija lyg peilis širdin įsmegusi. Jame atsiradęs gyvas noras atsistoti ir garsiai visiems girdint viešai prabilti: „Kun. Profesoriau! Tamsta begėdiškai meluoja arba kalbi ko visai neišmanai.“ Auditorijoje Baranauskas susivaldęs; pasiryžęs tačiau įrodyti, kad lietuvių kalba tinkanti giliausiai poezijai ir nenurimęs, kol neparasęs tą pačią vasarą *Anykščių šilelio* pirmos dalies, to lietuvių priešaušrinės literatūros šedevro.¹⁶ Be to, Baranauskas daug nusipelnė lietuvių kalbai kaip jos žinovas bei tyrinėtojas. Deja, reikia priminti, kad juo tolyn, juo labyn stiprėjo Baranausko lenkiškoji nuotaika. Jis smarkiai kritikavo *Aušrą* ir naująjį lietuvišką sąjūdį. Temperamentingasai Juozas Tumas-Vaižgantas 1901 m. viešai apibūdina vysk. Baranauską kaip lietuvių kultūros renegatą. Nors Baranauskas ir nutolo nuo lietuviškojo sąjūdžio, jo poezija paliko ir toliau lietuvių nuosavybė. Ir toliau *Anykščių šilelis* žavėjo savo poetiškumu, „Sudiev, Lietuva“ ir „Neramumas“ kėlė krašto meilę, o „Nu Lietuva, nu Dauguva“ žadino revoliucinę dvasią, taip aiškiai pareikšdama didžiausią draudimo gadynės Lietuvos sopulį („Anei rašto, anei druko / Mums turėt neduoda. / Tegul, sako, bus Lietuva / Ir tamsi, ir juoda“), taip griežtai skelbdama kovos pasiryžimą („Kad tu, gude, nesulauktum – ne taip, kaip tu nori, bus...“), taip įsitikinusiai pranašaudama laimėjimą („Neįveiksi – mums ant širdies / Trupės tavo peiliai, / Sutirps ledai ant krūtinės, / Tu pats teksti eilei“), taip puikiai išdainuodama nelaisvės skausmą („Ne taip staugia platus plentas, / Gnaužtas diližonais, / Kaip vaitoja mūsų žemė / Po svetimais ponais“). Kas parašė tokius posmus, tikrai vertas kovojančios už laisvę tautos dainiaus vardo.

Negausi tebuvo priešaušrinės gadynės lietuviškoji poezija, tačiau tauta turėjo didelį liaudies poezijos lobį. Ilgus amžius tautosaka buvo niekinama; nematyta jos grožio. Antai Kristijonas Donelaitis, būdamas dievobaimingas pastorius, piktinosi, kad lietuviai per vestuves prisivalgę ir prisigėrę „poterių, kaip krikščionims reik, skaityt užsimiršo, ir kaip kiaulės almono – tik gėda sakyti – kiauliškas dainas dainuot ir žviengt užsimanė“. Vis dėlto tie Mažosios Lietuvos pastoriai, rengdami religines knygeles ir tyrinėdami lietuvių kalbą, gavo stebėti, net ir rinkti lietuvių dainas, nes jose rasdavo gerų taisyklingos lietuvių kalbos pavyzdžių. Vienas toks pastorius (Pilypas Ruigys arba Ruhigas) savo rašinyje apie lietuvių kalbą (1745) išspausdino tris liaudies dainas. Reikia pastebėti, kad tuo laiku Vakarų Europoje (Anglijoje, Vokietijoje) buvo kilęs didelis susidomėjimas liaudies kūryba. Ir štai garsūs vokiečių literatai (Lessingas (Lesingas), Herderis) susižavėjo Ruigio išspausdintomis lietuvių dainelėmis ir labai išgyrė jų grožį. Tada ir Mažosios Lietuvos pastoriai ir kiti šviesuoliai, ligi tol niekinusieji lietuvių liaudies dainas, vis labiau ima jausti jų grožį. Iš jų pažymėtinas Kuršių nerijos žvejo

¹⁵ V. Pietaris, *Iš mano atsiminimų*, Chicago, Ill., 1905, p. 39.

¹⁶ *Gabija*, Krokva, 1907, p. 24–25.

sūnus kun. Liudas Rėza (1777–1840), išleidęs 1825 m. pirmąjį didesnį lietuviškų dainų rinkinį. Pats būdamas poetiškos sielos žmogus, Rėza giliai atjautė lietuviškų dainų grožį ir išskėlė jų paprastą natūralumą, jausmo švelnumą ir nuoširdumą, moralinį skaistumą, rimtą jų liūdesį bei švelnią melancholiją, jų formos grakštumą. Didžiojoje Lietuvoje dainas rinko Stanevičius, Jucevičius, Daukantas, o ypač broliai Juškos ir dar daug kitų. Liaudies dainų grožis, kurį pripažino ir svetimtaučiai mokslo vyrai, skatino lietuvius didžiuotis savo tautos kūryba ir tikrai prisidėjo prie lietuviškos dvasios kėlimo.

Ypač svarbus veiksnys tautinės sąmonės kėlime buvo gimtojo krašto istorijos pažinimas. Istorija rodė, kokia laisva, didi ir galinga buvo lietuvių tauta senovėje; taigi dabar niekinamas lietuvių vardas esąs garbingas ir juo galima didžiuotis. Daukantas šitaip vaizduoja tą garbingąją Lietuvos senovę:

Rymoti reik veizinti lietuvius ir žemaičius tų laikų: vieni patys pagonys, nuo visų pusių apsiausti krikščionimis, nuo kurių daugiaus nė per 500 metų savo liuosybę gynė ir niekaip nepasidavė po tiek nuopuolių ir nuteriojimų, noris nuo visos Europos kareivių kariaujami, vienok nepergalimi. Aiškiai gali Lietuvą ir Žemaičius palyginti į aną uolą, viduryje jūros esančią, ant kurios noris siauti [= siaučia] įsiutusios vilnys, norėdamos aną pragare jūros pagramzdinti, vienok visų narsesniai aną užgavusios patės [= pačios] skysta ir nyksta, taip ir būriai kryžievių ir kitų kryžnešių puolė ant Lietuvių Žemaičių, idant juos apkrikštytų ir jų žemę užimtų, nes [= bet] pirmiaus patys užvirto, nekaip Lietuvius Žemaičius pergalėjo.¹⁷

Kitoje vietoje su gailėsiu prisimena:

Kokia šiandien gadynė tapo? Kas tikėtų, jog Lietuvis Žemaitis šiandien išjuoktas ir nuo visų paniekta pirm 500 metų būtų buvęs taip garbingas vyras, jei raštai to nedarodytų.¹⁸

Savosios istorijos pažinimas prisidėjo ir prie tautinės diferenciacijos. Tiesa, istorija rodė glaudžius Lietuvos ir Lenkijos ryšius, betgi taip pat parodė, kokią žalą lietuvių tautai padarė unija su lenkais. Antai populiarusis Lietuvos istorikas Teodoras Narbutas (1784–1864), laikęs save lietuviu, nors ir lenkiškai rašė, labai neigiamai vertino lenkų vaidmenį Lietuvos istorijoje:

Lietuva būtų galėjusi tikėtis amžinai gyvuosianti ir mes patys savo akimis tai tikrai būtume regėję, jeigu nebūtų susijungusi su kitos genties tauta, kuri, amžinos anarchijos apimta, pati žūdama, savo našta ir griuvimu prislėgė ir sujungtas su ja tautas.

Labai didelį įspūdį lietuvių šviesuomenei darė lenko Juozo Kraševskio (1812–1887) poema *Vytauto kovos*, kur aprašomas mirštančio Vytauto pranašavimas, kad lenkų siurbėlė iščiulpsianti iš Lietuvos tikėjimą ir kalbą, tėvų papročius; Lietuva liksianti tik išblyškęs šešėlis, be jėgos ir gyvybės; turėsianti gyventi supančiota, sužeista, bejėgė ir sumindžiota. Dar didesnį lenkų nemėgimą, tiesiog neapykantą, randame Daukanto istoriniuose raštuose. Anot Daukanto, lenkai

įsiveržusys į Lietuvą norėjo lietuvius būtinai paniekti ir vergais savo padaryti; ir taip išlepino jų diduomenę, kuri neb goda, neb garbe, neb didybe ir stiprybe savo ūkės, kaip senovėje, kad rūpinos, nes [= bet] tiktai skaniai valgyti ir nieko nedirbti už didybę ir godą sau turėjo... Kas Lietuvoje lenkiškai nekalbėjo, tas ne žmogus bebuvo, nes [= bet] vergu to, kurs lenkiškai kalbėjo; kaipogi lenkai, įsiveržusys į Lietuvą, piktino lietuvių diduomenę savo darbais ir rėdė savo daba, kaip jei lenkuose; ir taip, kaip jei lenkų žemėje nebleido Lietuvoj artojui pagal lietuvių būdo namų savo beparduoti ir kokį norint tinkamą sau amatą įsiimti ir versties, bet laikė it jautį ant sieto priištą vienoje vietoje it mėšlui minti, taip ir šį vieną dirvą arti ne dėl savęs, bet dėl svetimo, ką šiandien žodžiai patys rodo, pavynastis, lažas, donis yra lenkiški žodžiai, ne lietuviški.¹⁹

Taigi tautiniam antagonizmui Daukantas deda ir socialinį pagrindą.

¹⁷ S. Daukantas, *Darbay...*, p. 164.

¹⁸ Ten pat, p. 142.

¹⁹ S. Daukantas, *Būdas...*, p. 301–304.

Suprasta istorijos reikšmė tautinės sąmonės ir apskritai patriotizmo auklėjime. Antai žinomas Lietuvos archeologas grafas Konstantinas Tiškevičius rašė: „...tegu kiekviena lietuvė motina tuoj po poterių išmokymo, vedžiodama už rankos mažą vaikelį, parodo jam su pasididžiavimu, kur yra pagoniškos žinyčios vieta, kur buvo Šventaragio slėnis, kur yra Gedimino mūrų liekanos“ ir t. t.²⁰ Daukantas prakalboje prie savo *Darbų senųjų lietuvių ir žemaičių* pasisako: „...aš ne dėl mokytų vyrų ir galvočių, bet dėl tų motinų rašiau, kurios geb savo vaikams darbus jų prabočių pasakoti, o be raštų daug kartų apsirink.“ Daukantui ne tiek rūpi sausai moksliskai ištyrinėti Lietuvos senovę, kiek parodyti gimtojo krašto praeities garbę ir grožį. Ir Valančius pateikia liaudžiai istorinių vaizdelių savo Antano Tretininko pasakojimuose.

Tą pačią mintį apie savosios istorijos auklėjamąją reikšmę turėjo ir atgimstančios Lietuvos vadas Jonas Basanavičius, pasirinkdamas pirmojo *Aušros* numerio prakalbai tokį charakteringą motto: „Homines historiarum ignari semper sunt pueri – Žmones nusidawimū nepažinstantieje wis yra waikai.“ Tą pačią mintį turėjo vėliau ir Vincas Kudirka, rašydamas mūsų dabartinio himno žodžius: „Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia.“

Taigi galėjome konstatuoti, kad tokie svarbūs *Aušros* pasaulėžiūros punktai (gimtosios kalbos meilė bei aukštinimas ir „stiprybės sėmimas iš praeities“) brendo jau nuo pat XIX a. pradžios. Ta yra XIX amžiaus priešaušrinės gaidynės reikšmė lietuviškos sąmonės istorijoje.

Dar liko nepamirėta viena labai svarbi, nors kukli tautinio darbo sritis, būtent: liaudies švietimas. Tiesa, dauguma tų liaudies švietėjų neturėjo savo darbuotėje aiškių tautinių tikslų, kokius kėlė sau, pvz., Daukantas. Jiems (pvz., Valančiui, Akelaičiui, Ivinskiui) visų pirma rūpėjo išlaikyti liaudį religingą bei dorą, dėstyti jai populiariai mokslo dalykus, suteikti kaimiečiui praktiniame gyvenime naudingų žinių, pvz., apie žemės darbą, gyvulių auginimą ir t. t. Iki XIX a. lietuviškąją raštiją sudarė tik religinės knygos, o dabar vis daugiau buvo spausdinama liaudžiai pasiskaityti pasaulietiško turinio knygelių: mokslo populiarizacijų ir didaktinės beletristikos. Visa tai kėlė lietuviškos liaudies intelektualinį lygį, kartu dėjo pagrindą vėlesniam tautiniam atgimimui. Trumpai apibūdinsime kai kuriuos žymesnius liaudies švietėjus.

Laurynas Ivinskis (1808–1881) ypač išgarsėjo savo „ūkiškais kalendoriais“, kurių išleido keliolika. Jo kalendoriai buvo labai mėgstami ir turiningi. Ivinskis norėjo net ir laikraštį leisti liaudžiai.

Kretingos vienuolis kun. Jurgis Pabrėža (1771–1849) parašė kelias religines knygeles ir botaniką (išsp. vos 1900). Pastaruoju reikalu norėjo ne tiek mokslui, kiek savo mylimiesiems žemaičių kaimiečiams patarnauti. „Oi, kaip tai būtų labai gerai, – rašo Pabrėža, – kad Žemaičių ūkininkai pažintų bent įvaiskesnes augimes, o dar ne abejotinai, ale tikrai. Tuokart galėtų sugadlyviausias prie kokio vartojimo dėl savęs rinkti ir ant reikalo kavoti, o vodijančių sergėtis. Ta tatai destis, ta buvo priežastis, jog pradėjau gauti žemaitiškame liežuvyje parašyti augminyčią.“

Paminėtini dar suvalkietis kun. Antanas Tatarė (1805–1889), kurio *Pamokslai išminties ir teisybės* paplito žmonėse, ir Merkinės klebonas Kajetonas Aleknavičius, parašęs gerą elementorių ir savo eiliuotų pamokymų bei dainelių rinkinį *Pasakos, pritikimai, veslios ir giesmės*.

Visus juos tiek savo užsidegimu dirbti tautiečių naudai, tiek literatūrinės veiklos rezultatais viršija Simanas Daukantas. Mus stebina tyras Daukanto idealizmas. Neieškodamas laimės šeiminiame gyvenime, nekraudamas turto, nesistengdamas gauti geresnės tarnybos, jis tenkinos menka vietele archyve Petrapilyje ir čia gadino savo sveikatą, nes čia jis galėjo rasti daug medžiagos taip jo pamėgtai Lietuvos istorijai. Leisime Daukantui pačiam save charakterizuoti:

Tas, katras nori kokios norint tautos reikalus aprašyti, turi būti vyras aukšto mokslo ir turtingas, kad galletų perveždėti garsias knyginyčias ir vietas, kuriose yra laikomi dokumentai. Nes [= bet] dar sunkiaus yra aprašyti veikalus lietuvių tautos, kurioje nėra nei knyginyčių įsteigtų, nei surinktų dokumentų, kurie tuom tarpu kas dieną įvairiais pragumais gaišta [...]. Norins visko to man dejuojant ir stokojant, vienok meilė ir gailėstis taip garbingos lietuvių tautos gundina ir skatina mane vargo pelę negurti [= neabejoti] savo ryžimuose; jei neatbūtinai tobulai lietuvių veikalus išguldyti, tai bent vieną jų dalį dėl užlaikymo pačios jų kalbos parašyti. Bet skaugus mano likimas

²⁰ K. Tyszkiewicz, *Wilija i jej brzegi*, Drezno, 1871, p. 7.

ir to man neleidžia atlikti kaip reikiant: kaipogi sunku yra neturčiui ką noris gera padaryti savo vientaučiams, veltui jis trumpins savo poilsį, veltui nešiosis knygų ryšinėlį, laipiodamas iš vieno čiukuro į kitą vis vildamos bene gaus pragumo pažvelgti, ką tenai rašo apie lietuvių tautą, kad tuom tarpu alkis ir nuogis skatins jį dieną ir naktį kitą darbą sunkiai dirbti; kas piktesni vargai, rūpesčiai ir sunkus darbai ilgainiui ir geležinę jo sveikatą suvirin, o pražilęs ką benuveiksi?²¹

Daukantas per visą savo amžių rašė lietuvių istoriją, betgi iš jo kelių istorijos veikalų, jam gyvam tebesant, išspausdintas vos vienas *Būdas senovės lietuvių ir žemaičių* (1935 m. išleistas naujas jo leidimas). Be to, Daukantas išleido liaudžiai daug knygelių apie tabokos auginimą, apie sodus, apie bites, apynius ir t. t. Įdomu pažymėti, kad Daukantas, atsisakydamas autoriaus garbės, savo knygeles pasirašydavo įvairiais slapyvardžiais (Einaras, Šauklys, Laukys ir t. t.), norėdamas tuo parodyti, kad lietuvių rašytojų yra daug. Po jo mirties jo antkapyje buvo įrašyti šie teisingi žodžiai: „Jis par sava giwenima it vargo pelle be palaubos trusieje viemitinej žemajtiszkej rasziti dėlėj naudos vientautiu.“

Turbūt neapsiriksimė pasakę, kad Motiejus Valančius (1801–1875) iš visų Žemaičių vyskupų bus daugiausia nusipelnęs lietuvių tautai. Tas didelės energijos, stiprios valios ir šviesaus proto vyskupas itin rūpinosi liaudimi, iš kurios jis ir pats buvo kilęs (Valančius pirmasis lietuvių vyskupas ne bajoras). Rūpindamasis liaudies švietimu, spyrė kunigus steigti parapines mokyklas. Labai plačiu mastu buvo pradėjęs sėkmingai varyti krašto blaivinimo darbą, jog net beveik buvo atgrėsęs žmones nuo degtinės. Labai gražia ir vaizdinga lietuvių kalba prirašė liaudžiai daug religinio ir pasaulietiško turinio knygelių, iš kurių pažymėsime *Paaugusių žmonių knygelę*, *Palangos Juzę* ir kt. Su Mikalojum Akelaičiu buvo sutaręs leisti liaudžiai lietuvių kalba laikraštį, tačiau negavo valdžios leidimo.

XIX a. antrajai pusei prasidėjus, pažymėtini du įvykiai, turėję didžiulės reikšmės lietuvių tautinio budimo istorijoje. Tai – baudžiavų panaikinimas ir spaudos draudimas. Suteikus valstiečiams laisvę, gerėjo jų ekonominė būklė ir vis didėjo iš lietuviškos liaudies kilusių inteligentų skaičius. Juk beveik visi svarbesnieji atgimstančios Lietuvos vadai buvo valstiečių kilimo žmonės, kaip antai Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, Jonas Mačiulis-Maironis, Juozas Tumas-Vaižgantas, Petras Vileišis ir kt. Deja, netrukus po baudžiavos panaikinimo Lietuvą ištiko skaudus smūgis. Nepasisekus 1863 metų sukilimui, kraštas sulaukia sunkių represijų. Vilniaus generalgubernatorius Muravjovas dėl savo žiaurumo net gavo Koriko vardą. Kad ateityje panašūs sukilimai nepasikartotų, kad būtų išnaikintos kokios nors svajonės apie nepriklausomybę, valdžia pasiryžta kaip galima greičiau paversti Lietuvą grynai rusišku kraštu, ir tam tikslui pasiekti nesivaržė su priemonėmis. Kraštą atidavė valdininkams rusifikatoriams, o vietos gyventojų prie valdymo neprileido. Konfiskuotas žemes dalijo rusų kolonistams. Varžė Katalikų Bažnyčią ir stengėsi žmones pritraukti pravoslavijon. Ypatingą dėmesį atkreipė į mokyklas, kurias pavertė valstybinėmis ir rusiškomis mokyklomis, o privačias mokyklas griežtai uždraudė; visokios slaptos mokyklos, mokymas namie buvo persekiojamas. Mokytojais galėjo būti tik tikrieji rusai. Lietuviams greičiau surusinti griebtasi dar vienos priemonės: pradėta spausdinti lietuviškos knygos rusų raidėmis, kad lietuviai greičiau priprastų prie rusų rašto, o vėliau ir prie kalbos. Muravjovas tikėjosi, kad *ruskija pismena okončat to, čto načato russkim mečom* – rusų rašmenys pabaigs tai, kas pradėta rusų kardu. 1864 m. rusiškomis raidėmis spausdinami lietuviški elementoriai, kurie Muravjovo įsakymu turėjo būti vartojami mokyklose. Tačiau rusų raidėmis spausdintos knygos neįstengė konkuruoti su senomis lietuviškomis, todėl buvo visai uždrausta spausdinti lietuviškos knygos lotyniškais raidėmis. Draudimas paskelbtas jau kito generalgubernatoriaus – Kaufmano 1865 m. Taip ir prasidėjo lietuvių knygos kryžiaus kelias. Spaudos draudimas labai pasunkino lietuvių literatūros augimo sąlygas, nes lietuviškoji knyga turėjo būti per keliasdešimt metų užsienyje spausdinama, kontrabanda Lietuvon gabenama, čia atimama ir naikinama, o jos platintojai persekiojami. Žinoma, visa tai stabdė kultūrinį Lietuvos kilimą. Tačiau, antra vertus, toji kova su rusų valdžia stiprino lietuvių tautinį susipratimą. Be to, lietuviškieji laikraščiai, spausdinami užsienyje ir išvengdami rusų cenzūros, galėjo daug griežčiau ir aiškiau svarstyti santykių su rusais klausimus ir kitokius tautos reikalus.

²¹ S. Daukantas, *Pasakojimai apie veikalus lietuvių tautos senovėje...*, Bitėnai, 1893 [tikr. 1899], p. 3.

Iškilius sumanymui spausdinti lietuviškas knygas rusų raidėmis, lietuvių veikėjai iš karto nesiorientavo dėl to pavojaus lietuvių tautai. Antai Ivinskis perrašinėjo lietuviškus tekstus rusų raidėmis, o Valančius buvo iš pradžių sutikęs duoti aprobatą tokioms knygoms. Tačiau supratęs valdžios rusifikacinius tikslus Valančius susigriebė, atsisakė duoti toliau savo aprobatas ir pradėjo kovą su rusų raidėmis ir iš viso su valdžios rusifikacine politika. 1867–1869 m. Valančius leido anonimiškai išspausdinti Prūsiose keletą savo politinių brošiūrų (*Szniakiesis katalika su nekataliku, Wargaj Bażniczes Katalikų Letuwoj ir Żemajczysi, Parspieimas* ir kt.), kuriose labai drąsiai puola ir diskredituoja rusų valdžią, ragina jos neklausyti, būtent, neleisti vaikų į rusišką mokyklą, neimti rusiškais raidėmis knygų, priešintis pravoslavijos propagandai ir t. t. Anot prof. Vaclovo Biržiškos, „tos knygutės, kad ir lietė tikybos klausimus, bet faktiškai buvo grynai politinio turinio ir jose pirmąkart buvo surašyta savaranki lietuvių politinė programa, kuria vadovautasi ligi pat ‚Aušros‘ laikų.“²² Pateiksime kelias charakteringesnes ištraukas iš tų Valančiaus brošiūrų (jas surinko ir iš naujo išspausdino doc. Juozas Tumas-Vaižgantas – *Maskoliams katalikus persekiojant*):

Lietuvos ir Žemaičių žmonės lenkų valdžioje parbuvo į tris šimtus metų, tačiau lenkiškai neišmoko, *nes mylėjo savo kalbą, kuri yra graži*. Šioje gadynėje maskoliai išsimanė per nevalią mokinti jų vaikus maskoliškai, o tai dėl to, idant galėtų Lietuvos žemę vadinti Rossija arba Maskolija, paskui maskolines knygas jiems duoti, įsakyti, kad bažnyčiose maskoliškai melstųsi ir galop perversti į maskolių tikėjimą. Todėl, *katalikai, nesiskubinkite išmokti maskoliškai*; klausiantiems ko maskoliškai, atsakykite: nesuprantu. Juk jei kurs iš jūsų nuvažiuotų į Maskoliją, negalėtų reikalauti, idant maskoliai ten lietuviškai atsakytų, bet reikėtų ten maskoliškai šnekėti. Dabar maskoliai, atėję į Lietuvos žemę, į svetimą kraštą, kaip gal reikalauti, kad dėl jų tos šalies žmonės mokytųsi maskoliškai? *Tegul patys išsimoko lietuviškai*, tuokart galės ūturiuoti su lietuviais.²³

Žmonės turi geriau mokėti štruopas, nekaip leisti savo vaikus į maskolių mokyklą. Nes maskoliai ne to nori, kad vaikus ko gera išmokytumėt, bet kad nuo pat jaunystės jie pagestų, pasidarytų girtuokliai ir paleistuviai. O paskiau, kaipo žmones nedorus, pasileidusius, veikia į savo tikėjimą perverstų.²⁴

Jūsų taip pat nelaimingoje gadynėje maskoliai išspausdino Vilniuje lietuviškai maskoliškais raidėmis: Aukso Altorių, Evangeliją, iš sakyklos skaitomą, ir kitas knygeles... Katalikai, nors pažintumėt maskolių raides, vienok *niekuomet nepirkite tokių knygų, nei skaitykite*, nes galite suklysti tikėjime. *Jeigu kas pirko, tegu sudegina*.²⁵

Nors slaptu mokykite savo vaikus lietuviško rašto iš senų jūsų knygų. Tegul kiekvienas vaikas turi knygas, lotyniškais raidėmis spausdintas. Kad tos būtų ir brangios (Tilžėj pigiai perkamos yra), tačiau pirkite, duokite vaikams ir liepkite iš jų melstis lig gyvos galvos.²⁶ Katalikai, neartinkitės nė prie vieno maskoliaus; nebuvokite pas juos, nei gerkite, nei valgykite drauge.

Valančiaus drąsa ypač iškeltina, prisiminus tas žiaurias rusų represijas numalšinus 1863 metų sukilimą.

Kova dėl lietuviškos spaudos, lietuvių inteligentijos stiprėjimas, *Aušros, Varpo* ir kitų laikraščių pasirodymas – visa tai priklauso jau naujam mūsų tautinio atgimimo etapui, kurio šiame straipsnyje neliesiu.

Baigdamas noriu padaryti pagrindinių straipsnio minčių santrauką.

Suėjus Lietuvai į artimus santykius su slaviškais tautomis (gudais ir ypač vėliau lenkais), jos valdantysis luomas nutauto. Vysk. Merkelio Giedraičio pastangos kelti gimtosios kalbos reikšmę nuėjo niekais. Vis dėlto Lietuvos bajorija, nors lenkiška savo kalba, iš dalies ir papročiais, ir toliau laikė save lietuviška. Lietuviškasis jos patriotizmas reiškėsi pastangomis išlaikyti valstybinį Lietuvos skirtingumą, kurs net ir Liublino unijos nebuvo galutinai panaikintas. Taigi lietuvybės sąvoka pakitėjo. Iš grynai tautinės (etninės) sąvokos ji virto, pasakytume, valstybine, t. y. reikė priklausomybę Lietuvos valstybei (lietuvis – Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos gyventojas). Tokiu būdu ilgainiui susidarė žinomoji formulė *gente lituanus, natione polonus*, kuria Lietuvos bajorai apibūdindavo savo tautybę. Tokios lenkiškos ideologijos buvo ir garsusis poetas Adomas Mickevičius.

²² V. Biržiška, *Kaip buvo uždrausta ir atkovota lietuvių spauda: Prieinamai atpasakotas draudžiamasis laikas*, Kaunas, 1929, p. 50.

²³ M. Valančius, *Maskoliams katalikus persekiojant*, Kaunas, 1929, p. 82–83.

²⁴ Ten pat, p. 48.

²⁵ Ten pat, p. 78.

²⁶ Ten pat, p. 79.

Tikrai lietuviška beliko beveik viena tik liaudis. Betgi ir jos lietuvybei ėmė grėsti pavojus, nes XIX a. pradžioje pakilo smarkesnė nutautinimo banga: germanizacija Mažojoje ir polonizacija Didžiojoje Lietuvoje. Mokslo žmonės jau skelbė, kad lietuvių tauta miršta, ir ragino tyrinėti lietuvių kalbą, rinkti dainas, kol visai tai dar neišnykė.

Tačiau jau pačioje XIX a. pradžioje pastebėsime giedresnių prošvaisčių. Žemaičių bajorai, kurie dar nebuvo pamiršę lietuviškai, ima domėtis gimtąja kalba, ragina ją mylėti, rašinėja ta kalba eilėraščius. Kyla vadinamasis Žemaičių literatūrinis sąjūdis, kurio žymesnieji atstovai buvo Dionizas Poška, vysk. Juozas Arnulfas Giedraitis, Simanas Stanevičius ir kt. Nauja čia buvo tai, kad imta akcentuoti tautinio lietuvių skirtingumo nuo lenkų žymės (gimtoji kalba); o anksčiau, kaip matėme, lietuviškasis patriotizmas buvo politinio, valstybinio, o ne tautinio, etninio pobūdžio. Ir iš viso XIX a. lietuviškoji sąmonė reiškėsi visų pirma idealizavimu viso to, kas sava, lietuviška, – taigi stengtasi kelti meilę savo gimtajai kalbai, gėrėtasi lietuvių kalbos ir dainų grožiu, didžiuotasi garbinga Lietuvos praeitimi. Ir taip brendo *Aušros* ideologija.

Didelės reikšmės turėjo liaudies švietimas. Nors dauguma liaudies švietėjų ir neturėjo aiškių tautinių tikslų, betgi lietuviškosios liaudies intelektualinio lygio pakėlimas davė pagrindą jos tautiniam atgimimui. Baudžiavas panaikinus, pagerėjo liaudies ekonominė būklė ir vis daugiau ėmė atsirasti lietuviškos inteligentijos. Deja, po nepavykusio 1863 m. sukilimo rusų valdžia žiauriomis represijomis politiškai ir kultūriškai suvaržė Lietuvą. Lietuviams buvo uždrausta spauda. Tai pasunkino kultūrinį krašto kilimą, bet neįstengė sulaikyti lietuviškos dvasios budimo.

[1936]

Vincas Masiūnas, *Rinktiniai raštai: senoji Lietuvos literatūra, XIV knyga*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2003, p. 20–38.